

Bilimsel Bilgi Üretiminde Metaforların Rolü: Destek mi, Engel mi?¹

Sümevra Alpaslan²

Rana Özen Kutanis³

Özet: Bu çalışmada, metaforların bilgi üretimindeki rolleri hakkında bir tartışma açılmıştır. Dilbilimsel ve felsefi bir perspektiften bakılarak metaforların yapılandırmacı yaklaşım ile kuram oluşturma ve bilgi üretimde önemli olduğu varsayımına karşılık; yapılandırmacı olmayan yaklaşım ile teori ve hipotezlerdeki metaforik kavramların bilgi üretimini engelleyici olduğu savunulmaktadır. İki karşıt görüşün sentezi niteliğindeki bir diğer görüş açısından da metaforları belli bir dozda kullanmak fikri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metafor, Bilgi, Yapılandırıcı Yaklaşım, Yapılandırıcı Olmayan Yaklaşım

Giriş

Sofistlerden bu yana metafor hakkında birçok fikir ve yaklaşım tarzı geliştirilmiştir. Düşünceyi desteklemek, bir dürtü olarak ele alınmak, metin şifresini çözümlenmede kullanmak ve bilinçaltına ulaşmada devreye girebilmek gibi fonksiyonlarından söz edilen metaforlara dair tartışmaların yoğun dönemlerinden biri olarak 1980 yılı ele alınabilir. Öncesinde retorik ve estetik

¹ Bu yazı 5. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi'ne (Kocaeli 2006) sunulan bildirinin genişletilmiş bir versiyonudur.

² Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümü

³ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümü

kaygılarla kullanılan ve başka işlevleri zamanla keşfedilen metafor konusuna bilişsel bir rol biçilmesi Çağdaş Metafor Teorisi (Lakoff ve Johnson, 1980) ile gerçekleşmiştir. Bu düşünce biçiminin ardından, bazı araştırmacılarca metaforlar edebi kullanımdan öte ve disiplinler arası bir işleve sahip olarak kabul edilmiştir. Ancak bu düşüncenin karşıtları da var olmuştur. Ortodoks duruş, reformist bakış açılarına engel olarak antitezler üretmiştir. Lakoff ve Johnson'un dilbilimsel bakış açısına paralel olarak, Morgan (1980) örgütsel ve yönetsel perspektiften metaforun varlığına ve rollerine dair iddialarda bulunmuştur. Gelenekçi kesimden olan Bourgeois ve Pinder (1982) karşıt bir çalışma hazırlamıştır. 1983 yılında da çarpışan görüşleri yansıtan çalışmalar yapılmıştır. Hatta 1991 yılında Tsoukas tarafından sentez bakış açılarıyla değerlendirme yapan bir çalışma geliştirilmiştir. Tüm bu tartışmalar farklı taraflar ve duruşların doğurduğu düşünce biçimlerini içermektedir. Bu çalışma ile bu tarafları ve düşünce biçimlerini tanımak amaçlanmıştır. Türk Yönetim ve Organizasyon literatürü için yeni ancak uluslararası camiada güncelliği olmayan bir konu ele alınmıştır. Ulusal metafor çalışmalarına fikir desteği sağlanabilmesi açısından böyle bir çalışmanın önem arz edeceği düşünülmüştür.

Bu çalışmanın temel sorunsalı, metaforlar ile bilgi arasındaki ilişkiden doğmaktadır. Yani bilgi üretiminde metaforların etkisinin ne olacağı araştırmanın özünü oluşturmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında konu bir boyutuyla dilbilimseldir. Dilbilimciler tarafından inşa edilen görüş felsefi boyutlarıyla ele alınarak tartışılmıştır. Metafor tartışmasının dilsel boyutuna bakıldığında konunun özünde dile has bazı kabullerin yaygın hale gelmesi yatmaktadır. Dilin, sosyal gerçekliğin yapıcısı olduğu varsayımı, çoklu anlamlara dönük olması ve teorinin parçalarını tümlemesi (Phillips ve Hardy, 2002) bu tartışmalara yeni bir boyut katmıştır. Çalışma temel varsayımı itibarıyla 1983 yılına kadar iki cepheli iken 1991 yılında Tsoukas'ın çalışması ile üç cepheli hale gelmiştir. 1980 yılından sonra metaforun bilgi üretiminde sadece destek ve engel olduğu fikirlerinden söz edilirken sonrasında sentez ve fonksiyonel bir bakış açısı daha gelişmiştir. Bilgiyi desteklemek ve bilgiyi engellemek fikirlerinin alışımı sayılabilecek nitelikte olan sentez görüşüne göre metaforların belli bir doza kadar gereklidir. Ancak kullanımları kontrol edilemezse zararlı olabilir.

1. Metafor

Metafor Grekçe’de “Transfer-Taşıma” anlamına gelen *metaherein* kelimesinden türemiştir (Oxford English Dictionary, 1996). “Meta” ötesinde (beyond), “frein” de getirme (bring) anlamındadır. Oxford İngilizce sözlüğünde bu kelimenin iki anlamı verilmiştir. İlk anlamı metaforu bir dil türü olarak belirler; “Bir isim, bir belirleyici kelime ya da kelime grubunun farklı ama kendisine benzeyen bir nesneye ya da eyleme transfer edilmesi ile oluşan, hakiki anlamda da kullanılabilen söz figürüdür”, ikinci anlamı metaforu “Kavramsal sunum olarak görülen bir şey; sembol” olarak tanımlar (Gasset, 1948). Aslında bilinenden bilinmeyene doğru bir gidişi ifade ettiğinden soyut bir kavramı somut olanla açıklamaya yaramakta ve bu anlayışı geliştirme adına çözüm üretmektedir. Örgütün ruhuna açılan penceredir (Burke, 1992). Olgular arasında köprü ve çevirmen vazifesi görür (Morgan, 1998). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere metaforun tanımında dahi metafor kullanımına rastlanabilmektedir. Bu metaforik kullanımlar yoluyla metaforun anlamdaki fonksiyonu bakış açısı, bağlantı kurucu ve izah edici olarak ifade edilmiştir. Şekillendirilmiş insan deneyimleridir. Dilsel metaforlar beynin yapısal sistemi içinde metaforik kalıpların ifade edilmesidir. Metaforik dilsel açıklamalar belli yapısal metaforlar oluşturur. Biz bu metaforik açıklamalar ile düşünsel metaforlara ulaşırız.

Metaforların yeni bir olguyu anlamada ve açıklamada kullanılmaları, bunların bilginin öğrenilmesini kolaylaştırma işlevini ortaya çıkarmaktadır. Metaforlar gerçekliğin inşasının yanı sıra gerçekliğin nasıl görülmesi gerektiği hususunda da katkı sağlamaktadır. Metafor bağlam ile anlam kazanır. Çünkü metaforların kendi anlamlarının varlığından söz edilemez (Yıldırım, 2001). Metaforlar bağlamla anlam kazandıklarından metaforlara bakılarak sosyal fenomenlerin bağlamları da çözümlenebilir (Kutanis ve Alpaslan, 2006).

Metafor sözlükte önceden var olmayan bir dil kullanımıdır ve karmaşık ifadeler için anlam üretmektir (Akşehirli, 2005). Metaforlar bağlamla anlam kazandıklarından metaforlara bakılarak sosyal fenomenlerin bağlamları da çözümlenebilir. Metafor kavramının işlevleri; paralel kavramlar arasında meydana gelen, bir anlam sisteminden diğerine aktarım yapan, bağlantılı

olmayan iki olguyu bağlantılı kılan, özellikle örgütleri görmeye ve anlamaya yarayan, örgütsel fenomenleri keşfeden, çok bilinenden az bilinene doğru yol alan ve bilgiyi başka formlara dönüştüren roller olarak düşünülebilir. Sonuç itibarıyla metafor dilsel ve düşünsel bir fenomendir, dünya kavrayışına dönüktür, sembolik yapılar üzerine çizilir, kısmi algılamalara yol açacak şekilde paradoksaldır, taraflıdır ve sanatsal yönü vardır.

2. Dil ve Metaforlar

Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de metaforların sanatsal anlamda kullanılan ve edebi yönün temelini teşkil eden bir özellikte olduğu söylenebilir. Türkçedeki kinaye, mecaz-ı mürsel ve teşbih-i belîğ (Filizok, 2005) gibi birçok söz sanatı metaforları kapsamaktadır. Önceleri sadece edebî bir üslup figürü olarak değerlendirilen istiarenin bugün bilimsel düşünce ile sıkı bir şekilde ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Filizok, 2005). Edebi olan ya da olmayan yazın dilinde metaforlara yoğunlukla rastlanması muhtemeldir. Ancak metaforların yazın dili dışında özellikle bilim dili incelendiğinde edebi kullanımının ötesine geçtiğini görmekteyiz. Bu maksatla kullanım metaforlardan yararlanma yelpazesi içinde sadece bir işlevi yansıtmaktadır. Günümüzde kompleks düşünceleri, soyut algılayışları ve gerçeklikleri izahta metaforların oldukça önemli bir role sahip olduklarını ifade etmek gerekmektedir. Bundan hareketle metaforları düşünce, anlam ve algı boyutlarıyla düşünmek ve böyle ele almak gerekmektedir. Sadece dille ve kelimeyle sınırlandırmak metaforları dar bir çerçevede ele almak olacaktır.

Dil felsefecilerinin fikirlerinden özellikle analitik felsefe bakışından hareketle dilin gerçekliğin yapılandırılmasındaki önemine bakarak metaforların fonksiyonunu saptamak gerekmektedir. Yapısalcılara ve post-yapısalcılara göre dil sadece sosyal gerçekliği yansıtmaz aynı zamanda sosyal gerçekliği inşa eder ve temelini teşkil eder. Hiçbir sözcüğün metaforlardan bağımsız olmadığına işaret edilir. Çoğu düşünüre göre dil hayatı ve gerçekliği kapsamıştır. Dil sınırları dışına çıkılamaz, bu çerçeve aşılamaz. Çünkü insanda mecaz yapma dürtüsü (Coşar, 2001) vardır. Özellikle yapı-sökümcüler, dilin içindeki her birimin kökeninde metaforik yapılanmanın söz konusu olduğunu savunur. Sarup'a göre (2004) sosyal bilimlerde felsefe, hukuk ve siyaset kuramı çalışmaları dahi tıpkı şiirlerde olduğu gibi me-

taforik yapıdadır ve tıpkı şiir kadar kurmacadır. Bu nedenle yazın dilinden yahut bilimsel dilden metaforları almanın imkânsızlığını vurgularlar.

3. Bilgi ve Bilimsel Bilgi

Açık-kapalı, içerilmiş-içerilmemiş, betimleyici- yönlendirici, sürece yönelik-duruma yönelik gibi birçok bilgi türünden söz edilebilir (Lawson ve Lorenz, 1999). Eflatun'a göre bilgi gözlemlenilen, genel geçer ve yaşanan dünyadan üretilen bir şey değildir. Aksine felsefi düzeyinden sözü edilecek niteliktedir ve öğrenilerek, çalışılarak kazanılır. Özellikle günlük yaşama ve günlük taleplere tekabül etmez (Keyman, 2002). Burada epistemolojik perspektiften bilgiye ve retoriğe bakılır. Bilgi iki terimli bir ilişkiden doğmuştur. Bir yanda bilen özne, diğer yanda bilinen şey vardır. Bilgi, gerekçelerin geçerli ve yeterli olduğu konusunda yerleşmiş kurallara ve kodlara sahiptir (Irzık, 2002).

Bilgiye bakış konusunda iki düşünce vardır. Birisi daha geleneksel yaklaşan nesnelci bakış, diğeri reformist duruşa sahip öznelci bakıştır (Astley, 1985). Nesnelliğin ve yansızlığın hâkimiyeti altında olan bilgiden bilimsel bilgi diye söz edilebilir. Bilimsel bilginin evrensellik, zorunluluk ve yaşamın tümüne yol gösterme iddiasını taşıması, dış dünyanın olgularıyla sınanması ve yanlışılanabilmeye açık olması gerekmektedir. Yanlışılanmaya açık oluş bilimsel bilgiyi dogmalardan güçlü kılar. Evrensel olan ve yaşamın tümüne yol gösterme iddiası taşıyan bilgi bilimsel olarak nitelendirilebilir (Tekeli, 2002).

Geleneksel olan nesnelci bakışın aksine, öznelci görüşe göre bilgi çeşitli gözlemlerin sonucudur. Bu gözlemler birtakım pratiklerden kaynaklanmaktadır. Bilgiyi meydana getiren gözlemlerin en önemli özelliği bireysel yargılarla oluşmuş ve seçilmiş olmalarıdır. Bu düşünceye göre bilgi kişisel yansımalar taşıyan bir üründür. Örneğin; yönetim disiplininin nesnel bilgi içerikli olduğu söylemi bu perspektiften reddedilmektedir. Gözlemlenen ve tecrübeyle sabitlenen fenomenlere anlam yüklenmesiyle bilginin ortaya çıkarıldığı düşünülür (Astley, 1985). Tartışmanın metafor ve bilgi boyutunu kapsayan daha bir makro tartışma bilginin nesnel ve öznel olması üzerindedir. Bu fikirlerden nesnel düşünce pozitivist bakarak herkesçe kabul edilebilir bilgi tanımına ulaşır. Öznelci düşünce ise bilginin oluşumunda bireysel

etkileşimlerin var olduğunu savunarak kaynaktan hedefe kişiselliğin etkilediği bilgi ve bilimsel bilgi tanımına götürür.

4. Çok Boyutlu Metafor Düşünceleri

Metaforların destekleyici ya da engelleyici olmaları fikirlerinin temelinde pozitivist yaklaşım ile pozitivist ötesi olan yorumlayıcı yaklaşım yatmaktadır. Bilginin doğuşunu temel alan pozitivist dayanan görüş, metaforları edebi fonksiyonları ile sınırlarken; bilgi-doğru arasındaki kurguları temel dayanağı kabul eden yorumlayıcı görüş ise metaforları gerçek bilgiden ayırmanın imkânsızlığından söz ederek metaforların bilgiyi destekleyici yönünü vurgular. Ortony'ye göre yapılandırmacı ve yapılandırmacı olmayan (Bourgeois ve Pinder, 1983) metafor yaklaşımlarına dair fikirler bir başka bakış açısını ifade etmektedir. Birincisi reformist yaklaşım, ikincisi ise geleneksel-tutucu yaklaşımdır. Reformist çizgideki, yapılandırıcı yaklaşım (constructivist) temelde bilgi üretiminde metaforları önemli bir işleve sahip olarak görürken; geleneksel yaklaşan yapılandırmacı olmayan (nonconstructivist) yaklaşıma göre ise metaforlar bilgi üretimine engeldir.

4.1. Tez: Metafor Bilgi Üretimini Destekler

Metaforlar, kuram oluşturmmanın ve bilimsel düşüncenin gerekli bir unsurudur (Morgan, 1998). Yine Morgan'a göre (1983); asıl sorun metaforun konumunun yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Bourgeois ve Pinder (1982) metaforu insan varlığını kavrama, organize etme ve anlamadan öte dilin ve söylemin süslenmesinde kullanılan sadece temsili bir rolünü görmektedirler. Ortony'e göre metafor mecazi kullanıma dayanan sanatsal yönleri itibariyle sadece cazip değil, aynı zamanda yazın için de gereklidir (Morgan, 1983).

Nietzsche'ye göre "Bilinenin bilenin varlığına bağlı olmaksızın var olması mümkün müdür?" sorusunda metaforun varlığı yatar. Benim varlığım, benim dışımdaki varlığın bilgisi bir de bilence oluşturulmuş tasarımlar ağı vardır. O da üçüncü alan olarak metafor alanıdır. Kişinin dışında ancak kişiden bağımsız olmayan bir varlık alanı vardır. Kişi dış dünyanın bilgisini elde etmeye çalışırken, ürettiği metaforlarla onu anlamlandırıyor. Yani bilgi metaforlarla elde edilen transferden başka bir şey değil; bilme de güncel

metaforlarla yapılan bir iştir (Coşar, 2001).

Lakoff ve Johnson' a göre kaynak kavram alanında yola çıkılarak hedef kavram alanına ulaşılır. Burada hedefe ulaşma ile kavram alanı yerine bilgi alanı demek tercih edilmektedir. Çünkü aktarım ile gerçekleştirilen sistematik süreç, somut bir kavramdan soyuta yol alırken bilgi üretimine dönüşür (Akşehirli, 2005). Max Balck yer değiştirme ve mukayese yaklaşımlarını reddederek etkileşim düşüncesi ile metaforların iki özne arasındaki yerleşik düşünceler sisteminde ortaya çıkışına odaklanarak bir metafor teorisi üzerinde durur. Metaforlar iki öznenin etki alanının arasındaki boşlukta meydana gelir. Bu etki alanı bilişseldir ve yeni bilgi üretimini böylelikle mümkün kılar (Kalnicka, 2006). Özellikle sosyal düşüncenin gelişmesinde ve bilimsel gelişmenin sağlanmasında (Morgan,1980) metaforların göz ardı edilemeyecek derecede önemli rolleri vardır.

Lakoff ve Johnson'a göre (1980) kimilerince poetik muhayyile ve retorik gösteriş hilelerinden öte olmadığı savunulan metaforların aslında düşüncelere yol verdiği gibi eylemlere de nüfuz ettiği görülmektedir. Hayatımızın içindeki birçok kavram doğası gereği metaforiktir. Metafor sadece bir dil sorunu olmadığı gibi bir kelime sorunu da değildir. Hatta insanın düşünme süreci de büyük ölçüde metaforlara dayanabilmektedir. Bu nedenle kavramlar sistemi metaforik olarak belli bir yapıya kavuşur. Lakoff ve Johnson (1980) gerçeklik bilgisinin algı, zihin ve dil süreçleri ile ulaşılması mümkün enformasyondan doğduğunu ifade eder. Yani bilgi enformasyon ile enformasyonun içinde bulunduğu bağlamdan üremektedir. Bu bağlamı çözen ve ifade eden olgu da metaforlardır. Enformasyon ile bağlama dair metaforlar arasındaki iletişim bilgiyi doğurucu olacaktır. Bu perspektif bilimsel dil ile mecazi terminoloji olarak ifade edilebilecek diğer yazını birbirinden ayırmaz. Hatta dil, algı ve bilgi kaçınılmaz bir şekilde birbirlerine muhtaçtırlar (Morgan, 1983).

4.2. Antitez: Metafor Bilgi Üretimini Engeller

Metaforlar yönetsel teori ve araştırmalarda kullanımları halinde bilgi üretimini engelleyici büyük tehlikelere yol açabilmektedir (Bourgeois ve Pinder, 1982). Bu tür mecazi kullanımlar yanıltıcı olabilmekte ve yönetim bilimi için gerekli bilgiye ulaşımı da engelleyebilmektedir. Öte yandan metaforla-

rın tek taraflı, kısmi ve öznel nitelikler taşıdığı ve hakkında herkesin hem-fikir olmadığı bir olgunun gelişime zarar verebileceği düşünülmektedir (Tinker, 1986; Wicks ve Freeman, 1998). Örgütsel teorilerin özerk olarak var olan sosyal fenomenlerin açıklanmasına ihtiyaç duyması süreci içinde metaforlar öncelikle kaçınılmaz kabul edilir fakat ileride teorik gelişime zararlı olabilecekleri düşünülür. Yine Bourgeois ve Pinder'a (1982) göre terminoloji için ve jargon oluşturmaktan ziyade alanlarında çıkarımsal kullanımlar sağlamak için organizasyon teorisyenleri farklı disiplinler ve diğer bakış açıları ile organizasyonlar arasında bağlantı kurucu mecazları üretmeye zorlanmış görünürler.

Bourgeois ve Pinder'a göre (1983) gelenekçi materyalist ontolojik varsayımlara ve pozitivismeye karşı idealizm, sosyal yapıcılık ve yorumlayıcı bakış açılarının bir başkaldırısı olarak, organizasyon bilim felsefesinin son eğilimleri yükseltmesi bir nevi moda olarak algılanmıştır. Morgan'a eleştiriler çoklu ve alternatif epistemolojiler ve ontolojik perspektifleri benimseme yönünden yapılırken; bu alanda önemli bir role sahip olduğu ayrıca ifade edilir. Metaforun teori geliştirmede serbest ve rahat kullanımı teorisinin oluşumu ve yayılımında çok kritik olduğunu söyleyen Bourgeois ve Pinder (1983) metaforların bilgiyi engelleyici yönünü vurgularken kendi içlerine Tsoukas (1991) perspektifinden metaforun fonksiyonelliğine dair bir iç eleştiriye girmektedir.

Morgan daha reformist yaklaşırken; Bourgeois ve Pinder önemli hatalara ve sorunlara meydan bırakmamak adına daha tutucu olduklarını ifade etmektedir. Yapılandırmacı olmayan yaklaşımın görüşüne göre; gerçekliğin objektif karakterizasyonu için literal dil olarak ifade edilen yalın dil sadece mümkün değil ayrıca mutlak gereklidir. Figüratif (metaforik) dil ise bilgiyi engelleyicidir. Metaforlar ve diğer mecazi kullanımlar dil süslemesidir ve sadece kasıtlı girişimler olduklarından söz edilebilir. Mecazlar; yalın (gerçek) dilin gerçekliğe dair direkt olarak söylediğini dolaylı yollarla söylemekten öte değildir. Meşruiyet kazandırma, disiplinler arası olma ve kavram transferinin kolaylığı nedenleriyle kullanılan metaforların işlevi vasıtalı ifadeden öte olmamakla birlikte üstü kapalı söylemler olarak kalacaktır (Bourgeois ve Pinder, 1983). Bu düşünce için kritik nokta, hipotez ve teori oluşturmada metaforik kavramlardan kaçınmaktır. Dilde varlığı mutlak

olan ve yoğunluğu farklılık gösterebilen metaforların kuram oluşturma adımlarında yer alması zarar verici olacaktır. Yani teori ve hipotezlerdeki kontrolsüz metaforların varlığının araştırmayı kısıtlayıcı yönlerinin üzerinde durmakta olduklarını ifade etmektedirler. Bilimsel kesinlik dili gerçek (literal) dil olduğundan teori ve hipotez gelişiminde oluşan mecazi kavramları kontrol etmek için çabalmalıdır (Bourgeois ve Pinder, 1982).

4.3. Sentez: İşlevsel Metaforlar

Tsoukas (1991) tartışmanın karşılıklı kümelendiği iki uç boyutu şöyle değerlendirir; bir tarafta bilimsel yazın, gerçekliğe dair sembolik yapılar oluşturarak tanımlar, açıklar ve yorumlar. Bu açıdan kullanılan metaforlar sosyal bilimcilerin düşünme biçimlerini geliştirirken çeşitlendirir. Öte yandan karşıt görüşe göre ise metaforlar sosyal fenomenleri açıklamada kaçınılmazdır ancak teori geliştirme sürecinde zarar verici olacaktır. Görüşü sentez niteliğinde olan Tsoukas (1991) teori oluşturmanın ilk aşamasında metaforların olumlu işlev gördüğünü, ancak ileride metaforların bilimsel dile dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüş özünde metaforların kontrol edilebilir olgular olduğunu açıkça ifade etmese de savunur görünmektedir. Çünkü bu yaklaşım, metaforların kullanımının belli bir sınırdan söz eder.

Bilimsel gelişimi metaforlardan zarar görmeyecek şekilde gerçekleştirmenin yolu yalın dil ile metaforik dil (mecazi) arasında bir köprü kurmaktır. Bu iki yapı birbirinin düşmanı değil tamamlayıcıdır. Metaforlar yalın kavramlara göre daha hassas algılayıcıdır. Bu açıdan deneyimlerimizin somut boyutlarının transferlerini yapabilirler. Özellikle bu aşamanın asıl aktörleri teorik yazının asıl vekilleri olarak ifade edilen yaşayan metaforlardır. Kullanımları transfer rolü ile sınırlı metaforlar böylelikle kuram geliştirme aşamasında zarar vermeyecek forma dönüştürülür. Bilimsel yazın böylelikle yalın dil kullanacaktır. Aynı zamanda metaforik kavrayışlardan da yararlanmış olacaktır (Tsoukas, 1991).

5. Değerlendirme ve Tartışma

Metafor tartışmalarının üç temel soru etrafında yapılmıştır. İlk tartışma metaforun edebi bir söz sanatı olması ya da söz sanatından öte olması üzerine olmuştur. İstiare söz sanatı olarak kullanılan, mecaz ve teşbih sanatla-

rınca kuşatılan metafor dilde estetik sağlayıcı kabul edilmektedir. Ancak bilişsel rollerinin de var olduğunun düşünülmesi metaforu disiplinler arasında taşımıştır. Psikanalizde ve metin çözümlemelerinde metaforların kullanılması bunun göstergesidir. Edebiyat ve bilim ayırımı, bilgi perspektifinden bilim dili ile edebiyat dilinin birbirinden farklı olması ya da benzer olması tartışmasını da doğurmuştur. Figüratif dil ve yalın dil farklılığı bu ayırımı ifade eder. Bir diğer tartışma konusu dildeki metaforların kontrol edilebilir olması ya da olmaması düşüncesidir. Figüratif ve yalın dil ayırımı metaforları kontrol edilebilir kılmaktadır. Ancak eğer iki dil arasında bir ayırım yapılmıyorsa metaforlar da kontrol edilemez diye düşünülür. Bütün bu tartışmaların doğduğu asıl tartışma, metaforların bilgi üretimini destekleyici mi engelleyici mi olduğu üzeridedir. Bu tartışma konusuna, üç ayrı perspektiften bakan yaklaşımlardan hareketle bilgi ve metafor ilişkisi hakkında oluşan duruş en geniş kapsamlıdan en dar olana doğru aşağıdaki şekliyle ele alınmıştır.

5.1. Pozitivizmden Yorumlayıcı Perspektife

Metaforların kontrolünü öngören yaklaşım daha gelenekçi bir tutumla ve pozitivist çizgide bulunarak kısıtlı kullanımı savunmaktadır. Pozitivist bakış açısı ile bilgileri kategorize etmek mümkün kabul edilmektedir. Materyalist ontolojik perspektiften bakılarak metaforların işlevi tek boyutlu olarak algılanır ve varlık amacı haline dönüştürülür. Metaforları özellikle dolaylı kullanıma neden olmakla eleştirerek bu bakış açılarını desteklerler. Karşıt görüş ise metaforların kontrolünün imkansızlığından söz ederken bunun nedeninin de metaforik kavramların sınıflandırılmayacak kadar yalın bilgiyle iç içe olduğuna dayandırmaktadır. Net çizgilerle saptanamayacak bir kavram kontrol edilemez. Bir kavramın kontrol edilememesi onun zarar verici olduğu anlamına da gelmez. Yapılandırmacı yaklaşım metaforları algı, dil ve ham veri etkileşiminin bilişsel sürecinden doğurur. Çok boyutlu ontolojik perspektifle kontrol edilemeyen ve sınırlandırılması imkansız olan metafor olgusunun varlık nedeninin dolaylı söylemle sınırlandırmayacak kadar çeşitli olduğu ve kuram oluşturmada oldukça gerekli olduğu üzerinde durulur.

Pozitivizm ışığında belirginleşmiş, metaforları engelleyici olarak değerlendiren tutucu yaklaşımın metaforlara bakışları materyalist ontolojik çiz-

gidedir. Metaforları kontrol altına almak ve sınırlandırmak fikrinin içinde ihtiyatlılık güdüsü yatmaktadır. Bu, bilimsel dile ve bilimsel düşünceye zarar vermemek adına yapılır. Ancak bu görüş algıyı, düşünceyi ve dili sınırlandırmak, ayrıca sözü edilen asıl kasıtlı girişimleri tatbik etmek gibi zararlara yol açabilecek oluşumdur. Muhtemel her dış müdahale gelişimi engelleyeceği gibi kontrol altında tutma refleksini de sürekli kılabilir. Bu kısıtlılıklardan kurtulmak adına metaforları mükemmel bir araç gibi görmeksizin birtakım işlevlerinden yararlanarak yorumlayıcı perspektiften bakmak tavsiye edilmektedir. Bu amaçla çok boyutlu ve farklı düşünme yolları geliştirilmelidir. Çoklu ontolojik bakış materyalist tutuma nazaran gelişime dönük bir durum sergileyecektir.

5.2. Analitik Felsefeden Hermönetiğe

Analitik felsefeye göre dilin çok anlamlılığının zararlı olduğu görüşünden sıyrılarak hermönetik ile dilin çok anlamlılığından yararlanılması gerektiği düşünülmektedir. Dilin yapısal özelliklerine odaklanarak herkesçe malum tek anlamlılığa dönüşüm bilgi bağlamında zenginliği yok edici olabilir. Dilin yapısal özelliklerinden ziyade yorumsal ve içsel özelliklerinden yararlanarak farklı boyutları da göz önünde bulundurulmalıdır. Çok anlamlılık çoklu yorumculuğu destekleyici olabilir. Farklı yorumlar farklı boyutları keşfedici olabileceğinden bilgi üretimini engelleyici olmaktan ziyade destekleyici olabilir. Tanımlayıcı duruştan ziyade keşfedici dilsel bakış metaforik söylemlerin bilgiye dönüşümünü sağlayabilir. Dilin birçok işlevine ve rollerine bakabilmek yorum teorisinden hareket edildiğinden mümkün olabilir. Çünkü analitik felsefenin dil düşüncesi geleneksel görünmektedir. Geleneksel düşünce biçimi metaforlar açısından kısıtlayıcı durabilir. Bu nedenle hermönetik metafor ve bilgi ilişkisinde destekleyici işlevi savunuyor görünmektedir.

5.3. Geleneksel Metafor Düşüncesinden Çağdaş Metafor Teorisine

Geleneksel metafor düşüncesi, metaforu istiare söz sanatı ile edebiyat sınırlarının içine sıkıştırmıştır. Bu nedenle metaforun farklı işlevlerinden söz edilmesini imkânsız kılmaktadır. Ancak Çağdaş Metafor Teorisi ile metaforun bilişsel rolleri açığa çıkarılmıştır. Metaforlar, düşünce sistemlerinin ve zihinsel kalıpların keşfinde kullanılması gereken öğeler olarak kabul edilir.

Çağdaş Metafor Teorisine göre; metaforlar bilimsel düşünce oluşumunu, kuram geliştirmeyi ve bilgi üretmeyi destekleyicidir. Bu görüş, dilin yalın ve mecazi olarak kategorize edilmesini eleştirerek metaforik ifadelerin gerçek dilden soyutlanamayacağı üzerinde durmaktadır. Metaforların kontrol edilmesinin bu nedenle mümkün olmadığı ve kullanımlarına arzu edilen ölçülere göre sınır getirilemeyeceği düşünülür. Metaforların sadece dilde edebi fonksiyonlar taşımadığı daha da önemlisi düşünsel evrimde önemli bir olgu olduğu fikri metafora bilgi üretimini destekleyici bir işlev katmaktadır. Metaforlar düşünceden doğarak bilişsel süreç ışığında dile ulaşarak meydana gelirler. Bu nedenle dil, algı ve bilgi birbirleriyle sürekli bir etkileşim halinde olacak ve birbirlerini etkileyecektir. Metaforun kullanımında herhangi bir kontrol gücünden söz edilemez. Çünkü metafor kullanımı sınırlandırılmaz ve engellenemez. Sosyal gerçekliğe ışık tutucu fonksiyonu metaforları gerçeklik bilgisinden soyutlanamaz hale getirmektedir.

5.4. Metafor Kökenli Bilgiler

Metaforların kendi anlamlarından söz edilemez. Çünkü onlara anlam katacak olan bağlamdır. Metaforlar sosyal fenomenlerin anlaşılabilmesi için bağlamın algılanmasını sağlayabilmektedir. Böylelikle bağlamı çözümlen metaforlar ile işlenmemiş veri arasındaki ilişki bilgi üretimine destek sağlayıcı bir ortam hazırlamaktadır. Böylelikle enformasyona ve enformasyonun bağlamına ulaşılır. Yani bayt ve görüntü metaforlarından hareket edilerek sosyolojik dönem itibariyle bilgi toplumuna ve bilgi paradigmasına ulaşılabilir. Ya da doğaya bakışta kullanılan makine metaforu bizleri 17. yüzyıla götürebilir. Özellikle bazı metaforların dönemleri itibariyle özgünleştiğine şahit olunabilir. Böylelikle dönemsel fikirler ve fikirlerin fonlarına bakmak fırsatı yakalanabilir. Yorumlayıcı bakış açısından hareketle bilgi ve doğru arasındaki kurguya, uzmanların ve bilim gruplarının kullanımına ve zamana bırakarak metaforların hayat eğrilerini gözlemlemek gerekmektedir.

Metaforların hayat eğrilerine dair bir doğal eliminasyonun oluşumundan söz edilebilir. Bu devinim sayesinde metaforlardan potansiyeli yeterli olanların bilgiye dönüşümü gözlemlenebilecektir. Bu potansiyeli gösteremeyenlerin de zamanla yok oluşuna şahit olunabilir. Bu fikirden hareketle her metaforun bilgiye dönüşümü iddia edilemez. Dilde kullanımı yaygın onca me-

tafordan sınırlı bir kısım ancak bilgiye dönüşebilir. Yine bunlardan da sınırlı bir alan bilgi olmaya adaydır. Ancak göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta, metaforik kavrayışların düşünceye katkısının olacağı fikridir. Çünkü metaforik kavrayışlar hassas algılayıcılar olarak düşünce çeşitliliğini, çok boyutluluğu ve farklı açıları göz önüne sererek bilimsel düşünce oluşumuna objektif bilgi formatına dönüşerek destek olacaktır.

“Zaman Yönetimi” metaforunu incelemek gerekirse, zaman hareket eder ve hareket yönü insanlara doğrudur, diye düşünülür (Lakoff ve Johnson, 1980). Yani bizim görüş noktamızdan bakıldığında zaman önden arkaya doğru hareket ederek geçip gider. Burada gelecek önde, geçmiş arkada algılanır. “Zaman Yönetimi” metaforu bu algıdan doğar. Zamanın geriye doğru hareket edişi belli bir süre sonra zamanın geride bırakılması ve giderek kişilerden uzaklaşması kaygısını meydana getirir. İnsanların fiziksel olarak sırtları dönük oldukları objelere müdahale etme, onları elde etme ve kullanma imkanları güçleşir. Bu nedenle zamanın geriye doğru hareketinde zamanı yitirmeden önce tam anlamıyla kullanılabilmesi gerektiği fikri ile bu metafor desteklenir. Diğer algı açısından bakıldığında zaman sabit ve kişiler hareketli ise yine zamanı geride bırakmak gibi bir durum söz konusu olur. Zamanı kaynak olarak algılayıp yine yitirmeden kullanabilmek amacıyla zaman ve yönetim kavramları bir araya getirilerek “Zaman Yönetimi” metaforu bilgiye dönüşmektedir.

İşletme yazınında sıkça rastlanan “Yönetim Labirenti” kavramı metaforik açıdan ele alınabilir. Kavram yazındaki anlamı itibariyle; organizasyondaki formel ya da informel tüm unsurların birlikte oluşturduğu ortam demektir. Yönetim labirenti metaforunun bilgiye dönüşüm sürecini ele almak gerekirse; labirent geçitlerin çokluğu ve karışıklığı nedeniyle içinden kolay kolay çıkılamayan yer olarak tanımlanır. Yöneticinin içinde bulunduğu ortamı da bir labirent olarak tanımlamanın nedeni; her ne kadar yönetici formel bir organizasyon yapısında belirli bir kademede ve belirli bir pozisyonda bulunuyorsa da, formel görünüm yöneticiliği ve yöneticilerin etkili olup olmadıklarını anlamada en az yararlı görünürler (Koçel, 2005). Labirentin karmaşıklığı, alternatif yolların sıklığı ve çıkmazların varlığı yönetimde de rastlanması olası zorlukları ifade etmektedir. Metaforik bir kullanımdan doğan ve bilgiye dönüşen “Yönetim Labirenti” kavramı literatürde yerini

almış ve örgütsel bir fenomeni izahta kullanılmıştır.

Tıpkı labirent ve zaman metaforu gibi mecazi kullanımdan bilgiye dönüşüm süreci yaşamış örnekler vermek gerekirse; bir sistem olarak örgüt, şebeke organizasyon, kalite çemberleri, güçlendirme, sıfır hiyerarşi, ihtiyaçlar hiyerarşisi, yönetim üçgeni, kanal (gönderim aracı) gibi pek çok kavramdan söz etmek mümkündür. “Alt yapı-Üst yapı” Karl Marx tarafından çokça kullanılan metaforlardır. Kaynağında da özellikle temel-bina metaforu yatar. İnşaat terimleri kullanılmıştır. Parsons tarafından toplum bir biyolojik bir varlıktır, benzetmesi öne sürülmüştür (Sarup, 2004). Morgan tarafından makine ve organizma metaforlarından sonra; kültür, politik sistem, beyin, hapisane gibi metaforlar kullanılmıştır. Akin ve Schultheiss örgütleri caz orkestrası ve misyoner, Gergen bulut ve şarkı, Tsoukas sabun köpüğü olarak ele almıştır (Palmer ve Dunford, 1996). Ayrıca yönetim ve örgüt çalışmalarının en muğlak alanlarından olan örgüt teorisi ve örgüt kültürü bağlamında örgütler kabileye, çöp kutusuna, hapishaneye ve daha birçok olguya benzetilmiştir. Sanal, şebeke, yığışım, atılcı organizasyon örneklerinin yanı sıra bilen, anlayan, düşünen ve öğrenen organizasyon (Senge, 1991) şeklinde ifade edilen yönetsel metaforların da altı çizilebilir.

6. Sonuç

Araştırmanın temel sorunsalı metaforların bilgi üretimindeki rolü üzerine olmuştur. Asıl fikrin metaforların bilgiye dönüşüp dönüşmeyeceği hakkında olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Metaforik dilin içinde metaforik bilgilere ulaşılması muhtemeldir. Asıl önemli olan metaforik yapılanmış düşüncenin bilgiye dönüşümünü izlemektir. Bilimsel düşünce oluşumu düşünsel gelişime bağlıdır. Yani bilimi destekleyen düşüncenin ardında mecazi kullanımlar yer almaktadır. Metaforların işlevi bu aşamayla sınırlı olmadığı gibi kuram oluşturma, geliştirme ve bilgiye dönüşme adımlarında da devam edecektir.

Sonuç olarak metaforların sanatsal amaçlı kullanımları fikri çoktan aşılmıştır. Metaforların hayatımızdaki yerine baktığımızda bilinen-bilinmeyen, az bilinen-çok bilinen, somut-soyut, gizli-aşık, öznel-nesnel, kişisel-toplumsal, eril-dişil, merkezi-çevresel ve bunun gibi birçok ilişkide karşımıza çıktığı görülmektedir. Özellikle sosyal bilimler perspektifinden bakıl-

dığında metaforların sosyal olguları anlaşılır kılmaktaki rolleri açıktır.

Metaforların kullanımının yararlı olacağı fikri popülerite kazanmış son dönem yaklaşımı olarak algılansa da metaforların işlevine çok boyutlu ve alternatif yönlerle bakmak gerekmektedir. Bilimsel düşüncenin gelişiminin sağlanması için gereken bilgiyi üretme, kuram oluşturma, teori tümeleme fonksiyonları tutucu perspektiflerle mümkün olmayacaktır. Gelenekçi yaklaşımın kısıtlılığı gelişime zarar verici olabilir. Bu nedenle metaforları belli sosyolojik düşünceler arasına sıkıştırmak sadece gerçekliğin elde edilmesine zarar verici olmaz. Aynı zamanda bilimsel düşünceye ve bilimsel dile de önemli kısıtlamalar getirecektir.

Bilgi ve doğruluk arasındaki kurgu zamanla kimi metaforları herhangi bir dış müdahaleye gerek kalmaksızın elimine edecek ve gerekli olanların varlığını sağlayacaktır. Burada bilginin oluşumunda bilim gruplarının etkinliği de vurgulanabilir. Doğal bir eliminasyon ve oluşum sürecinin varlığından da söz edildiği gibi metaforların kullanımı ve oluşumunu biraz da zaman ve uzmanların kullanımına bırakarak, bazılarının zaman içinde ele-nip bazılarının da kalıcı hale geleceği ve hatta pek çok bilgiye isim babalığı edeceği bile düşünülebilir.

The Role Of Metaphors on Producing Scientific Knowledge:

Supporter or Barrier?

Abstract: This study gives rise to an argument about metaphors that uphold or hinder producing scientific knowledge. According to philosophical and linguistic views, nonconstructivist approach says metaphors in hypothesis and theories obstruct development and existence of knowledge in contrast to constructivist approach that says metaphors have considerable roles for building theory and producing scientific knowledge. Another approach that is synthesis of these two approaches says metaphors have to be used for a limited dose.

Key Words: Metaphor, Scientific Knowledge, the Constructive Approach, the Nonconstructive Approach

Kaynakça

- Akşehirli**, Soner (2005). "Çağdaş Metafor Teorisi". <http://www.egeedebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=202>.
- Astley**, W G: (1985). "Administrative Science as Socially Constructed Truth". **Administrative Science Quarterly**, 30 (4): 497–513.
- Bourgeois**, V.W and C. C. **Pinder** (1983). "Contrasting Philosophical Perspectives in Administrative Science: A Reply to Morgan". **Administrative Science Quarterly**, 28 (4), pp.608-613.
- Bourgeois**, V.W and C. C. **Pinder** (1982) "Controlling Tropes in Administrative Science". **Administrative Science Quarterly**, 27 (4), pp.641–652.
- Burke**, W.W (1992) "Metaphors to Consult By". **Group and Organization Management**, 17 (3), 255-259.
- Coşar**, Metin (2001). "Nietzsche Felsefesinde Dürtü ve Metafor Kavramları". **Felsefe Dünyası**, Sayı 1 (33).
- Gasset**, Jose Ortega (1948). "Metafor: Temel Söz Figürü" (Çeviri: Soner Akşehirli) http://www.oup.com/pdf/0195111095_01.pdf.
- İrızık**, Gürol (2002). **Bilgi Toplumuna Geçiş**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Kalnicka**, Zdenka (2006). "Feminist Metaforlar: Felsefeye Ne Önerebilirler?" (Çeviri: L. Sunar). **Kadın Çalışmaları Dergisi**, 1 (2), s.6–17.
- Keyman**, Fuat (2002). **Bilgi Toplumuna Geçiş**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Koçel**, Tamer (2005). **İşletme Yöneticiliği**. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Lakoff**, G. and M. **Johnson** (1980). **Metaphors We Live By**, New York: Basic Books,
- Lawson**, C. and E. **Lorenz** (1999). "Collective Learning, Tacit Knowledge and Regional Innovative Capacity". **Regional Studies**, 33.
- Morgan**, G. (1998). **Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor**. İstanbul: MESS Yayınları.
- Morgan**, G. (1983). "More on Metaphor: Why We Cannot Control Tropes in Administrative Science", **Administrative Science Quarterly**, 28 (4), pp.601–607.
- Morgan**, G. (1980). "Paradigms, Metaphors, and Puzzle Solving in Organization Theory". **Administrative Science Quarterly**, 25 (4), pp. 605–622.
- Oxford English Dictionary** (1996). Oxford: Oxford University Press.
- Özen Kutanis**, Rana ve Sümeyra **Alpaslan** (2006), "Metaforlar Bilgi Üretimini Destekler mi?". **5. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, 03–05 Kasım, Kocaeli 2006.

- Phillips**, Nelson ve Cynthia **Hardy** (2002). **Discourse Analysis**. New York: Sage Publications.
- Pinder** and **Bourgeois** (1982). “Controlling Tropes in Administration Science.”. **Administrative Science Quarterly** (27), pp. 641–652.
- Sarup**, Madan (2004). **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm** (Çeviri: Abdülbaki Güçlü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Senge**, Peter (1991). **Beşinci Disiplin** (Çeviri: Ayşegül İldeniz ve Ahmet Doğukan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekeli**, İlhan (2002). **Bilgi Toplumuna Geçiş**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Tinker**, Tony (1986) “Metaphor or Reification: Are Radical Humanists Really Libertarian Anarchists”. **Journal of Management Studies**, 23 (4), pp. 363–384.
- Tsoukas**, Haridimos (1991). “The Missing Link: A Transformational View of Metaphors in Organizational Science”. **Academy of Management Review**, 16 (3), pp. 566–585.
- Wicks**, A. C and R. **Freeman** (1998). “Organization Studies and the New Pragmatism: Positivism, Anti-positivism and the Search for Ethics”. **Organization Science**, 9 (2), pp. 123–140.
- Yıldırım**, Engin (2001). “Metaforlar ve Toplam Kalite Yönetimi”. **9. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi**, 25-28 Mayıs, İstanbul.